

BETHLEN KATA ÖNÉLETÍRÁSA

Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Sükösd Mihály. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 398 I. 8 t. (Magyar Századok)

A Magyar Századok sorozat új kötete Bethlen Kata műveit, ezeken keresztül nehéz sorsát, érdekes egyéniségét ismerteti meg a mai olvasóval. Bár a fő mű, az önéletírás, eddig már négy ízben látott nyomtatásban napvilágot, gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt, s ez az ötödik újra-kiadást teljes mértékben indokolja.

A kötetet a sajtó alá rendező Sükösd Mihály kitűnő esszéje vezeti be. Azirodalmieszközökkel, fordulatos stílusban írt tanulmány Németh László alapvető Bethlen Kata-portréja után is tud újat mondani. Egyfelől a kor Erdélyéről nyújtott — a szokványos „történelmi háttér”-nél eleve — kép néhány találó vonással történő felvázolása, másfelől a személyből és műveiből kiinduló, ideológiai és magatartásbeli gyökereit kutató elemzés az a két eszköz, amelyek segítségével a szerző nemcsak érthetővé teszi Bethlen Kata jellemének talányos, néha taszító vonásait, de emberi közelségbe is tudja hozni alakját. A tanulmány gondosan megvizsgálja az ideológiai hatásokat, de nem téved túlzásokba. A felületes szemlélet egyes mozzanatok alapján Bethlen Kata életét és írásait a pietizmus körébe utalhatná. Sükösd rámutat arra, hogy a tételes pietizmushoz ennek a működésnek nincsen köze, s helyesen utal a puritanizmusra, amely — az ortodox protestantizmus gondolatvilága mellett — szintén ott szerepel Bethlen Kata művének és magatartásának ihletői között.

A bevezető tanulmány gazdag, árnyalt ábrázolásának bizonyos vonatkozásban mégis egyoldalúságot kell felrónunk. A kálvinizmus eszméitől átitatott, azokat életében komor következetességgel megvalósító nőalakot nem enyhíti eléggé a mindennapi életben szívvel-lélekkel részt vevő, s az élet gyakorlatiasabb területein nagyot alkotó „nagyasszony” képe. Pedig a források módot nyújtanának egy derűsebb — és arányosabb — Bethlen Kata-portré megrajzolására is. Sükösd azonban elsősorban az önéletírásból merít, a kortársak (kétségtelenül elfogult, de kritikával mégiscsak hasznosítható) nyilatkozatait eleve félreteresi, s nem fordul elég gyakran — bár

röviden szól róluk — a levelezés gazdag anyagához sem. (Míg Németh László hasonló terjedelmű tanulmányában tíz lapot szentel a levelezésnek, Sükösd kettőt.) Szerinte Bethlen Kata számára mindaz, ami a vallásos élményen kívül van: látszatvilág. Holott ha nagyobb figyelmet fordítunk az önéletíráson kívül kínálkozó forrásanyagra, észrevehetjük Bethlen Kata őszinte érdekelttségét a családi, anyagi ügyekben, olykor a pletykákban és tréfálkozásban is; a mindennapi életbe való bekapcsolódás intenzitását. Még bizonyos politikai érdeklődésre is fény derül. A levelezés árulja el azt is, hogy Bethlen Kata jobbágyait sem egyértelműen „alsóbbrendű teremtmény”-nek tekinti, „dolgozni köteles kreatúra”-nak „valahol a nemesember és a versenyparipa közti senkiföldjén”, hanem — anélkül persze, hogy kora és osztálya szemléletét átléphetné — éppen puritanizmusa következtében a velük való bánásmódból is lelkiismereti kérdést csinál. Nincs okunk kételkedni abban a nyilatkozatában, amely szerint „bizony mindenkor szorgalmatos gondom volt arra, hogy a tiszteim az emberekhez kegyetlenséggel ne légyenek, mert én felettébb nagy véteknél tartom embernek emberen kegyetlenkedni”; a keményebb bánásmód, melyet ekkor szükségesnek érez, természete s akarata ellen való, s a törvények által előírt szolgálatok megkövetelése mellett igyekszik könnyíteni jobbágyai sorsán (266—267. l.). További vonásokkal gazdagítják Bethlen Kata portréját a fennmaradt könyvjegyzékek: a túlnyomó részt ugyan a protestáns vallásos irodalom termékei alkotják, de ezek mellett megtalálható néhány történeti és jogi mű, füves és orvosságos könyvek, kiválóbb katolikus szerzők munkái, s a nagy emlékiratíró-elődök, Kemény János, Bethlen Miklós műveinek kéziratái is. Az a nő, aki ezeket a könyveket gyűjti, olvassa, nincs áthatolhatatlanul bezárva vallásos burkába, s korának nemcsak vallásos, hanem egyéb vonatkozásait is átéli.

Persze nem korlátok nélkül. Itt kell felhívunk a figyelmet arra a szempontra, hogy Bethlen Kata önéletírása és imádságos-

könyve az első jelentős női megnyilvánulás prózairodalmunkban. (A két — jóval szerényebb — előd Lorántffy Zsuzsanna és ugyancsak Bethlen Kata, az ifjabb Apafi Mihály felesége.) Nincs itt tér annak megvizsgálására, hogy ez a jelentős újság; az, hogy egy nő foglalja írásba személyes élményeit, mennyiben tudható be a pietizmus a személyiséget bizonyos vonatkozásokban kibontakoztató hatásának, s — bármennyire nem felvilágosodott a tartalom — mennyiben a felvilágosodás előszelének. Mindenesetre a magyar írásos emlékekben itt jelentkezik először egy erős női öntudat. Bethlen Kata ismert írásai közül ennek legélesebb kifejezése a fogarasi református egyháztanáchoz írott levelében jelenik meg (342. l.), de megnyilvánul ugyane levelben a lányok taníttatására fordított gondban is (341. l.). Hogy azután emellett a nagyvilágból Bethlen Kata kevesebbet vesz észre, mint a férfi emlékirók: ezt Erdély helyzetének megváltozása mellett női volta is magyarázza. Nem érezzük túlzásnak azt állítani, hogy Bethlen Kata tevékenységére a női egyenjogúság tudata nyomja rá — először Magyarországon — bélyegét.

Ezt a második — néhány vonással Sükösd által is felvázolt — Bethlen Kata-portrét nem foghatjuk fel úgy, mintha az elsőnek valamiképpen ellentét lenne. A puritanizmus — melynek levegőjét Bethlen Kata talán minden más áramlatnál erősebben szívta magába — nemcsak az életvitel következetes vallási megalapozottságát kívánja meg, hanem, polgári eredete folytán, a hasznos és hasznot hajtó emberi tevékenységet is vallási tevékenységnek tekinti. A magyarországi fejlődésben túltengő feudális vonások miatt a puritanizmusnak ez a kettőssége kevésbé bontakozhatott ki, Bethlen Kata személyében azonban, változatlanul a feudális keretek között — speciális helyzete és egyéni adottságok folytán — ezt a teljességre törekvő, túlvilágot és e világot egyaránt birtokba venni akaró magatartását figyelhetjük meg. Ez a szempont olvasztja szerves egységbe Bethlen Kata látszólag ellentétes vonásait.

Az önéletírás keletkezését illetőleg két ponton nem értünk egyet Sükösdvel. Nem látszik kétségesnek ugyanis az, hogy Bethlen Kata művét a nyilvánosságunk szánta, tanulságul; nemcsak a bevezető sorokban van erre utalás, de később is kijelenti, hogy életét példának tekinti, sőt egy helyen azt is, hogy a leírás „a jövendőbélieknek” is szól (177. l.). A vallásos szemlélet központi volta nemcsak az írónő adottságaiból fakad; nyilván a mű célja is megszabja a megírás módját, s ez a cél a vallásos érzelmek, elhatározások felkeltése az olvasóban. Ez a körülmény magyarázza a hézagosságot is: az író céljának megfelelően szelektált anyagában — vagyis élete eseményei között.

Nem tartjuk kétségesnek — Sükösddel ellentétben — a mű keletkezésének időpontját sem. Az 1744. év eseményeinek végén Bethlen Kata odajegyzi: „Az én ez világon való zsellérkedésemnek rendét eddig írárm le 1744. esztendőben november 10-dik napján Sorostélyon.” (129. l.) Ettől kezdve már folyamatosan ír, illetve évenként többször készít feljegyzéseket, — sokszor utalva is írás és események egyidejűségére. Ez teszi az önéletírás utolsó fennmaradt harmadát szételőbbé, szerkesztetlenné, némileg naplószerűvé. Az első, egyvegtében írott rész tehát 1744-ben (esetleg 1743-tól kezdve) keletkezett. Nem lehet véletlen, hogy ez az időpont az, amikor Bod Péter hazatér Hollandiából és Bethlen Kata udvari papja lesz; az önéletírás minden valószínűség szerint az ő kezdeményezésére íródott.

A kötet az önéletírásról kívül Bethlen Kata 106 levelét közli, valamint *Védelmes erősis* c. művének bevezetését és egy könyörgését (a többi az önéletírásban is megvan), végül a fennmaradt végrendeletek egyikét. Egyedüli forrása a Szédeczky Kárdoss Lajos gondozásában 1922-ben megjelent kiadvány. Kár, hogy Sükösd nem tett kísérletet a levéltáranyag kibővítésére. A levelezés így kissé egyhangú: a 106 levélből 98 szól a Teleki család tagjaihoz, ebből is 62 Teleki Lászlóhoz vagy feleségéhez. Többirányú levelezés Bethlen Katát újabb oldalairól mutathatta volna be. (Talán Budapesten levő családi levéltárak, elsősorban a Ráday levéltár is őriznek Bethlen Kata-leveleket; s talán meg lehetett volna próbálkozni erdélyi munkatárs bevonásával is?)

A szövegközlés elvei — modern helyesírás, és régies és tájnyelvi sajátosságok megőrzésével — tekintettel a sorozat népszerűsítő célkitűzésére, helyesek. Nem szerencsés azonban egyes latin szavak magyaros helyesírással való közlése; a szöveg összképét ezek az átirások zavarják, s a nem szakember olvasó számára a szöveget nem teszik érthetőbbé. Hiányosság a rövidítések feloldatlansága is. Míg a „Kged” és hozzá hasonló rövidítések feloldása csak közelebb vinné a szöveget a mai olvasóhoz, más esetekben a rövidítés meghagyása a megértést gátolja (v. consistorium, 2-da 7-bris és egyéb dátumok, b. e. fejedelmek, H. fl., M. könyv stb.).

A kiadványhoz csatlakozó jegyzetanyag a Magyar Századok sorozat gyakorlata szerint tárgyi magyarázatokra, névmutatóra és jegyzetszótárra tagolódik. Ezek együttes terjedelme sem nagy: 24 lap a mintegy 330 lap szöveghez. A XVIII. század közepén keletkezett szöveg azonban nyelvi adottságait és tartalmi vonatkozásait tekintve nagyobb jegyzetapparátust is elbírna. A tárgyi jegyzetekkel való takarékoság folytán főleg a levelek egy része válik nehezen érthetővé; a nem szakember olvasó sokszor légüres térben találja ma-

gát a szövegek olvasásakor. A megértést előmozdíthatta volna egyrészt, ha a jegyzetek utalnának a — sokszor párhuzamos kérdéseket tárgyaló — visszaemlékezések megfelelő helyeire; másrészt, ha a fő problémákra (pl. a gyermekek elvétele, birtokpercek, egyházi ügyek) a jegyzetek átfogóan, valamivel bővebben — esetleg más források felhasználásával is — kiterjeszkednének; harmadrészt, ha a nem nevükön említett személyeket megmagyaráznák (ányomasszony, Eszter öcsém-asszony, a fogarasi mester stb.); a sokszor emlegetett „kis pap” nyilván Málnási László, Bethlen Kata halála előtti utolsó udvari papja). A fogarasi egyház ügyeivel foglalkozó 98. sz. levél a magyarázó jegyzetek hiányában még a szakember számára is nehezen érthető.

Az életrajzgyűjtemény — részben helyes ökonómiával — szintén takarékos, de néha talán túlságosan is az: a puszta nevük említésével felsoroltak között vannak személyek, akikről érdemes is, lehetséges is lett volna néhány főbb adatot közölni, vagy legalább kitérőt pontosabban körülírni. (Pl. a Gilányi néven szereplő generális nyilván Ghillányi János, császári tábornok.)

A jegyzetszótár a helyneveket és az idegen szavakat — magyar megfelelőikkel — sorolja fel. Bizonyos hiányok itt is vannak: a helynevek csak részben szerepelnek, s nemcsak a jelentéktelenek hiányoznak. (Hévíz nevű község pl. több is van Magyarországon; a szóban forgó a Felsőfehér, ill. Nagyküküllő megyei, Olt melletti község, Haller-kastélyal, amely Bethlen Kata egyik fő tartózkodási helye volt, s itt is halt meg; Igen-ről nem feltétlenül tudja az olvasó, hogy azonos az

Alsófehér megyei Magyarigen községgel.) Néhány magyarázatot igénylő fogalom: spiritus (szeszecital), nagygyűlés a megyében (megyei közgyűlés, szemben a tisztikart és a jobb módú nemességet egybehívó kisgyűléssel); generális commandáns (katonai főparancsnok, Bécs főképviseelője Erdélyben); etetés (helyesen: étetés, ti. méreggel); imperialis grófné (szent birodalmi grófné, nem magyar grófság viselője); logika, conjugatio (mint iskolai osztályok); pirotsel (kocsifajta, a szó eredete bizonytalan) stb.

Néhány kisebb tévedés: fiscus: nem királyi ügyész, hanem maga a kincstár; flegma itt nem a testben levő nedvet jelenti, hanem váladékot, köpetet; a „haereditarius” szó nem az uralkodóra, hanem Erdélyre, mint örökös tartományra vonatkozik (138—139. l.); „előbb ültem volna a zöld asztalhoz” nem azt jelenti, hogy „előbb lett volna a fő kormányzó tagja” (373. l.), hanem hogy fontosabb helyet foglalt volna el benne, mint-hogy az ülés sorrendje a rangsornak felelt meg. Végül: egy-két zavaró sajtóhiba is becsúszott a névmutató betürendjébe és néhány levél keltezésébe.

A szép, koncepciózus bevezetéssel — s kissé nagyvonalú filológiával — összeállított kötet azonban így is örömeire szolgál az olvasónak, s jól betölti azt a hivatását, hogy a múlt iránt érdeklődők egyre növekvő táborához közelebb vigye a magyar történelem és irodalomtörténet egy viszonylag kevésbé ismert szakaszát, s ezen belül annak a nőnek az alakját, aki Magyarországon először érezte magát hivatottnak arra, hogy élete eseményeit, testi-lelki küzdelmeit írásban megörökítse.

V. Windisch Éva

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti: Horváth Károly és Tóth Dezső, 1—3. köt. Kisebb költemények (1816—1855.) 1—2. köt. sajtó alá rendezte: Horváth Károly; 3. köt. sajtó alá rendezte: Tóth Dezső. Bp. 1960—1962. Akadémiai K.

A Vörösmarty-életműnek jó sáfárai voltak. A költő életében barátai, Bajza József és főképp Toldy Ferenc, halála után első monográfusa, Gyulai Pál gondozták alkotásait. Századunkban Brisits Frigyes ismertette meg a közönséget Vörösmarty újabb — ifjúkori — versrétegeivel. Az 1833. évi első kiadás, majd az 1840-es újabb edíció, az 1845—48. évi „kézi kiadás”, az 1847-es „nemzeti kiadás”, Gyulai nyolckötetes gyűjteménye 1884—85-ben, végül 1926-ban Brisits említett kiadványa (V. M. *kiadatlan költeményei*), viszonylag megbízható örökséget jelentettek marxista irodalomtörténetírásunk számára.

Nemkülönben az, hogy Vörösmarty kézíratainak túlnyomó része épségben fennmaradt az MTA, illetve az OSzK gyűjteményeiben: fundamentumot adva az újabb Vörösmarty-filológia, szövegkritika munkájához.

Mégis: a *Kisebb költemények* akadémiai sajtó alá rendezőinek, Horváth Károlynak és Tóth Dezsőnek nem volt könnyű dolguk. Vörösmarty nem sokat törődött kézírataival. Nyomtatásra szánt műveinek korrektúráira meg éppen nem ügyelt. Kézíratai többnyire első fogalmazvány-alakjukban maradtak ránk, nemegyszer hevenyészetten, kuszán tükrözve a verskompozíciót. Időrendjüket

pedig a költő (vagy a kötetek gondozói) a sajtó alá rendezések alkalmával sokszor megbontották. Mindenekelőtt a művek filológiai hű és pontos szövegének, valamint *kronológiájának* tisztázása állott tehát feladatként a szerkesztők előtt.

Sietünk megállapítani: vállalt kötelességüknek mintaszerűen tettek eleget. Vörösmarty kisebb költeményeinek akadémiai szövege — a kéziratokkal való szigorú összevetés alapján — összehasonlíthatatlanul pontosabb-gondosabb, az időrend pedig feltétlenül hitelesebb minden eddigi kiadásnál. Betűhív szövegközlésük alapja — a szabályzat szerint — a műnek a költő életében utoljára nyomtatásban megjelent szövege. Ha az illető alkotást Vörösmarty életében nem nyomtatták ki, akkor a kézirat szövegét követik. Közlésük alapja tehát legnagyobb-részt az 1845–48-ban publikált tizkötetes ún. „nemzeti kiadás”. Emellett azonban feltüntetik az összes kéziratváltozatokat, sőt a költő életében megjelent nyomtatott variánsokat is. Megjelölik továbbá a mű lelőhelyét a Gyulai-féle kiadásokban, s még a hozzá fűződő jegyzetek lapszámát is megadják. A kiadás elvei tehát minden tudományos-textológiai igényt kielégítenek.

*

Horváth Károly munkája — ő gondozta az első két kötetet — főleg a kéziratok ellenőrző átvizsgálására: leírásukra, olvasataik javítására, keletkezésük megállapítására, Vörösmarty iskolai füzetekének megfejtésére, datálásuk kiderítésére, a költői mintaképekhez (Édes Gergely, Virág stb.) való kapcsolódás filológiai feltérképezésére — vagyis az ifjú Vörösmarty *alkotó egyénisége fejlődéselemeinek* kimunkálására terjedt ki. A „kézi”, a „nemzeti” s az 1833. évi kiadás datálásai — az említett okokból — nemegyszer kétesek, ötletszerűek voltak. Horváth ezekkel szemben a kronológiailag sokkal megbízhatóbb kéziratot — iskolai és egyéb — Vörösmarty-füzetek sorrendjére alapoz: az iskolai tanulmányok, a helyesírás, íráskép és verselés alakulásának módszeres, kritikai vizsgálata alapján állítja össze a költemények időrendjét. Számos vonatkozásban egészen más sorrend, azaz egészen más ifjúkori fejlődéskép tárul ezzel az olvasók szeme elé. Ő csak az 1816 és 1820 közt írott verseket tekinti zsenyéknak, de azokat sem különíti el a versrétegek időbeli alakulásától, hanem — na zyon helyesen — beolvastja azokat az általános fejlődésképbe: polgárjogot, költői érvényt adva ezzel az ifjúkor sok következtetésre lehetőséget nyújtó műveinek. Az újfajta időrend és az ifjúkori költői anyag egyenrangúsítása által nyilvánvalóvá vált: egész versrétegek vannak Vörösmarty művészi hagyatékában, melyekkel a marxista kutatás

eddig nem, vagy alig foglalkozott, hogy az első nagy csúcsához, a *Zalán futásához* vezető eszmei-esztétikai út fontos pályaelemei lehetők fel e Horváth Károly által módszeresen átvilágított zsenyéknben. Ennek alapján kétségkívül megállapítható, hogy az 1790-es nemesi ellenállás ideológiájából táplálkozó nemesi patriotizmus, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, a fiatal Kisfaludy Károly eszmei hatása jóval nagyobb volt az ifjú Vörösmartyra, mint eddig gondoltuk. Olyan, eddig homályban levő versek mutatják ezt, mint a *Rege a Hajdanságból*, *A régi idők emlékezete*, leginkább pedig a *Mint lebegő ladikot...* kezdetű óda: utóbbi valóságos összefoglaló tára a rendi nacionalizmus elveinek. Nem érdektelen a *Várja hanyatlását kiki...* kezdetű, Horváth által itt, e kiadásban először közölt töredék sem: az 1817-ből származó két és fél soros apró verstörmelékben megcsillan valami zsarnokellenesség, valami, a későbbi Vörösmartyra emlékeztető szabadságvágy-csúra: a versben előforduló „sok múlt hatalom” kitétel már valamit előlegez — ha halványan is — a *Zalán futása* „régicőség”-ihletéből. S nemkülönben ezt a későbbi költő-arcot anticipálják az olyan zsenge művek, mint a most helyes fejlődésvonulatba állított *Csattog az öldöklő viadaban...* kezdetű és *A korcsokhoz* című versek is.

Lényegbevágó kronológiai változtatásnak tartjuk, hogy Horváth Károly a *Helvilához* című verset 1828-ról előrehozza 1823 legelejére. Ez Vörösmarty ekkori osszianizmusára vonatkozólag ad értékes támpontokat. Alátámasztja azt a felfogást, hogy a *Zalán* írása előtt, 1822–23-ban volt Osszián hatása a legerősebb Vörösmartyra. Ugyancsak 1828-ról helyezi át 1823-ra *A szerelmes* (Hasztalan van olvasásom...) című verset: az Etelka-élmény eleven lüktetése, a friss seb fájdalma érzik ebben az elégikus dalban. A kézirat írásképe s a rajta olvasható nevek alapján helyezi át *A szerelmellen* című költeményt 1823-ról 1825 végére: tegyük hozzá, hogy döntését a vers lélektani szituációja is meg támogatja: a halványuló-hűlő Etelka-emlékre visszatekintő, visszasóvárgó fiatal férfi műve ez a vers, heve, intenzitása már nem az ifjúkor elfojtott szenvedélyé. Hasonlóképpen igazolja a verhangulatiság a kézirat alapján történt áthelyezést *A szép virág* esetében is: Horváth az OSZK-ban levő kézirat alapján 1824-ről 1826-ra tette át a verset. *A Helvila halálán* viszont egy Stettnerhez írott levél alapján került át 1828-ról 1826 legelejére. *A szemek* pedig a kézirat tanúsága értelmében 1828-ról 1826-ra. Vörösmarty költői fejlődésképe nék belső ihlet-genezise itt is alátámasztja Horváth Károly filológiai precizitását: ezek a versek szentimentális szomorgásukkal, elégikus melankóliájukkal kissé ki is ríttak 1828-nak: a romantika erősödése s a népies-

séghez fordulás évének terméséből. Számos versáthelyezést, datálási változtatást említhetnénk még: ezek legtöbbször egy-egy szint, szempontot ad Vörösmarty eddigi pályaválatához (pl. *A gyászkiséret* és *Csák* című versek átcsoportosítása 1831-ről 1830-ra, a *Vágy* 1830 végére illesztése, *A Guttenberg-albuma* című óda dátumának 1839. szeptember 5. előttré tétele stb.). Itt jegyezzük meg: kár, hogy Horváth a versek címének esetleges megváltoztatásakor elmulasztja megemlíteni: hol, mikor, melyik kiadásban következett be a verscím-csere? A *Vágy* című vers első megjelenésekor, az *Aurora* 1832. évfolyamában még *A kedveshez* címet viselte; *A hivatlenre* ugyanitt még *Kesergés*; a *Bús emlék* e kötetben *A koszorú* címmel jelent meg; *A boldog* pedig e helyt *Egy leánykához*. Mikor alakult át a cím? Érdekes ugyanis, hogy e verseket a költő mind *Csaba* álnév mögé rejtőzve írta. 1833-ban, az első kötet megjelenésekor következik be a címváltozás, vagy csak később? Az első címek személyesebbek, szubjektívabbak, líraiabbak, eleven élményt sugallók, a helyükre lépők általánosabbak: az ihlet megcsappanását, az élménykarakter jellegtelenedését mutatják.

A szövegkritikai kiadásban eddig ismeretlen Vörösmarty műveket is olvashatunk. Nem tartoznak a lírai termés javához, de a fejlődésképet ezek is gazdagítják. Így a *Kor-pádi dala* s az *Ének Hédervári Konról*, *A bújdosók* genezisét teszi teljesebbé. A *Czáfolás* és a *Czipellőhöz* című tréfás epigrammák — melyekre Horváth Károly a *Koszorú* 1828. évfolyamában bukkant — Vörösmarty népiesség felé való tájékozódásának apró elemei. Az *Ifjú leány* (*Három párbeszéd*) című vers pedig vérbeli Vörösmarty alkotás: a *Széplak* kéziratának végén talált háromrészes elégikus vallomás az Etelka-ihletkőr, a romantikus szerelmi vágy finom, csillámos-futamos zeneiségű, a lélek mélyéről felfújó megnyilatkozása. A *Sorvadozék* verszem. . . kezdetű, ugyancsak itt először publikált Vörösmarty-vers meg éppen az élmény- és ihletkőr megszűnését dokumentálja 1830-ban: tettvágy, sarjadó munkakedv, új élethangulat ébredéséről tanúskodik. A *Koszorú* 1838. évfolyamában felfedezett *Nő s anya nyugoszik itt* . . . kezdetű disztichon pedig — melyet a költő Károlyi Istvánné halálára írt — annak a polgárosodó, reformkori nőideált magasztaló Vörösmarty-versláncolatnak szerény tagja, mely a 30-as évek második felében költészetében kibontakozik. Horváth érdeme az is, hogy néhány esetben nem riad vissza saját régebbi felfogása korrigálásától sem: így a szövegkritikai kiadásból elhagyja az *Utánad folynak könnyeim* . . . kezdetű verset, mely Szemere Pál műve, s melyet tévesen vett fel 1955-ben a Szépirodalmi Kiadónál megjelent Vörösmarty-gyűjteménybe, továbbá az *Oh Palinur* . . . kezdetű

versikét (Baróti Szabó fordítása), végül kihagyja az *Aki keblében* . . . kezdetű vers-töredéket is. Elfogadta Barta János érveit (*Ungarische Jahrbücher*, 1926), melyek Berzsenyi szerzősége mellett szólnak.

Horváth Károly jegyzetei is kitűnően sikerültek: precízek, tömörek, kevéssel sokat mondók. Különösen a reformkori irodalom közszereplőiről s a pályatársakról alkotott portréi nyújtanak sokat. Az ifjúkori barátok: Egyed Antal, Klivényi Jakab, Teslér László alakját, tevékenységét igen plasztikusan állítja az olvasók elé, még inkább pedig Czinke Ferencét (vö. I. k. 469—473. l.), ahol meggyőző választ ad arra is: miért tisztelte Vörösmarty diákkorában — későbbi nézeteivel ellentétben — a közmondásosan tehetségtelen Czinke Ferencet. Kiemelkedően sokrétű, mégis gazdaságos portrét rajzol Fejér Györgyről az *Y algebra*, Bors Sámuelről a *Kenyérmezei diadal írójának*, Pyrker Lászlóról a *Híres magyar—német költő*, Romy Károlyról a hozzá írt óda jegyzetében: ha ezentúl a felsoroltakról tájékozódni kívánunk, kézikönyvek helyett legjobban ha e Vörösmarty-ediccióhoz fordulunk. A *Szép Ilonka* s a *Szózat* jegyzetanyaga pedig összetettségével önálló kis tanulmányként is megállna. (Az utóbbi feldolgozásának alaposágára jellemző, hogy utóéletét a különféle értelmezések tükrében strófaról strófára vizsgálja.)

Fentebb Horváth jegyzeteinek ökonomikus felépítettségét, lényegretörő tömörségét dicsértük. Hozzá kell azonban tennünk: az eddigi Vörösmarty-irodalom ismertetésében időnként — szemben a gyakran citatológiává híguló egyéb akadémiai kiadásokkal! — túlságosan is gazdaságos. Úgy véljük, munkájának ez az egyetlen lényegesebb fogyatéksága: hiányoznak néha jegyzeteiből az eddigi Vörösmarty-kutatás el nem hanyagolható eredményei, megállapításai. Előfordul, hogy ízlésváltást jelző vagy korszakfordulóra vonatkozó, fontos észrevétel is elmarad az irodalom összefoglalásaiból. Nem jegyzeteli meg például kellőképpen a *bújdosó gyilkos* és *A bús vándor* című verseket, holott ezek már a romantikus Vörösmartyt mutatják, az Etelka-ihlet szélsőségesen pesszimista lecsapódásai. (Mosonyi József: *Az ifjú Vörösmarty*. Bp. 1943. 42., Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Bp., 1957. 23., ill. 26.) Hasonlóképp *A szerelmes* (Hah kié vagy most . . .) című vers jegyzetében Tóth Dezső monográfiájáról csak azt jelzi, hogy a mű dramatizált szerkezetéről ír, holott Tóth a romantikus líraiság kifejlődéséről is tesz itt fontos észrevételeket (i. m. 26—27.). Nem közli a *Mikes büja* értelmezéseit: így Waldapfel Józsefét, aki szerint a vers fontos tanúság arról a hangulatról és politikai gondolkodásról — szabadságvágyról és zsarnokellenességről —, amelyben Vörösmarty munkáinak

egész sora, köztük epikus művei fogantak (*Irodalmi tanulmányok*. Bp., 1957. 328.), és Tóth Dezsőt, aki szerint alapjelentése „... Vörösmarty panaszos vadjá az önkényuralom — s egy küssé a maga fáradt, könnyen felejtő nemzete ellen is” (i. m. 106.). Kár, hogy egy ilyen fontos vers kommentár nélkül maradt.

Horváth Károlynak feltétlenül érdeme, hogy néhány helyen kiaknázza — a marxista szakirodalomban elsőknek! — Brisits Frigyes értékes dolgozatát a pályakezdő Vörösmartyról (*Vörösmarty költői elindulása*. Vigília, 1950. 3. sz.). Így felhasználja a *Fehérvár* és a *Virág Benedekhez* című költemények jegyzeteiben, kár viszont, hogy nem teszi ezt a *Toldi Csepelben s A juhász és bojtár* esetében is. Az elsőnél úi. Brisits megállapítja (i. m. 156.) a romantikus Vörösmarty határozott jelentkezését: „temperamentuma... telítve van heroikus indulatokkal, képzelete... csupa villámlás és rengés.” A második vers meg épp az ellentéte: a régi ízlés megtestesülése, a „gracismus” jellegzetes példája. Brisitsnek a Teslér Lászlóval, Vörösmarty barátjával való kapcsolatáról is értékes megállapításai vannak: szerinte ő hangolta fel Vörösmartyt, ő állt hozzá legközelebb, ő olvasta elsőnek költeményeit, drámáit, Vörösmarty ifjúkorában csak az ő kritikáit hallgatta meg. Teslér vezette be Vörösmartyt Shakespeare műveibe, küldte meg számára Herdert, magyarázta Schillert, közvetítette Kazinczyt stb. (i. m. 157.). A *T... barátomhoz* és a *Teslér barátomhoz* című Vörösmarty-episztolák jegyzete erről nem vagy alig tesz említést. Fájjaljuk, hogy az *András és Béla* című alkotás jegyzete mellőzi Horváth János rendkívül finom megállapítását a lírikus jelenlétéről, sőt túlsúlyáról Vörösmarty epikus költészetében: „Vörösmarty elbeszélő műveiben nemegyszer láthatjuk, legremekebbül az András és Béla c. kis költeményben, hogy nem a cselekvő, hanem a passzív fél líraisága tükrében, s annak az álláspontjáról fogja fel a történet egészét... az egyetlen cselekvés egy feszült lírai állapotot old fel... számára az elbeszélés is a líraiság hatalmas megfeszítését s feloldását jelenti.” (*Vörösmarty*. Napkelet 1926. 1. sz. 32—33.) Hiába keressük a *Hedvig* jegyzetében Kemény Zsigmond elragadtatott sorait (*Vörösmarty-émlékszed.* Báró K. Zs. Munkáiból. Bp., é. n. 289.), *A elválókról* irottakban Tóth Dezső fontos megállapítását a Vörösmarty-epigramma elrejtést-elszemélytelenedést szolgáló karakteréről (i. m. 208.), *A hortalan* irodalmának ismertetésében pedig Erdélyi János érdekes véleményét a vers költőségéről (*Válogatott művei*. Bp. 1961. 198.).

Barta János találó észrevétele a *Szózatban* először megjelenő „magyar szabadság—világszabadság”-gondatról (*Vörösmarty*

patriotizmusa. It, 1950. 4. sz. 19.) is említést érdemelt volna, hasonlóképp elemzése *Az elhagyott anya* s a *Három rege* című versek sajátos hazafias propagandisztikus célzatáról (i. m. 22.). Kár volt elhagyni *Az árvízi hajós* jegyzetéből Tóth Dezső okos fejtegetéseit, az allegóriáról, mint az aktuális politikai-közéleti téma szugesztív megjelenési formájáról (i. m. 297.) s Erdélyi ítéletét a „lelemény (inventio)” szépségéről (i. m. 197.). Horváth Károly, sajnos, néha még saját régebbi elemzéseivel szemben is túl szigorú: nem említi például az *Éj és csillag* című verssel kapcsolatban, amit az alkotásról 1951-es tanulmányában írt (*Vörösmarty szerelmi lírája*. It, 1951. 1. sz.), az *Ábránddal* kapcsolatos megjegyzéseit is csak szűkösen idézi, Vörösmarty szerelmi lírája témakészletének, motívumkincsének saját maga által alkotott kitűnő rendszerezésére pedig sehol sem utal (i. m. 52.). Szeretnénk remélni, hogy ezek a hiányzó irodalmi értelmezések nem a Kiadó papírtakarékossága következtében csorbitják a szép kiadvány teljességét.

Adatbeli tévedés, elírás Horváth Károly jegyzeteiben úgyszólván alig fordul elő. Mutatóba egypárat megemlítünk: Kossuth *Adalék a nemzeti önismerethez* című cikke nem 1842. január 2-án, hanem június 2-án jelent meg a Pesti Hirlapban (l. k. 326.); az 1842-es akadémiai nagygyűlési jutalomról szóló határozat a Magyar Tudós Társaság évkönyveinek nem 1842-es, hanem 1845-ös kötetében található (i. m. 330.); Dessewffy József *Tekintetes Válaszalmány* című cikke a *Felső Magyarországi Minervának* nem 1833., hanem 1835. évfolyamában jelent meg (i. m. 322.) stb. Mindezek az elírások azonban elenyésznek a hajszálpontos, rendkívül alapos tájékoztató-sok tömegében.

*

A Tóth Dezső által szerkesztett III. kötet 1840-től a költő haláláig, vagyis legizgalmasabb alkotó periódusában öleli fel a Vörösmarty-líráit. Tóth is megajándékoz bennünket új, kötetben kiadatlan művekkel: így közli a költő *Borhűltökre* című epigramma-sorozatát a Budapesti Szemle 1904. évfolyama, *Emléksorok* című epigrammáit pedig a *Pesti Napló* 1926. évi karácsonyi száma alapján. Ő is végrehajt hasznos kronológiai átrendezéseket, pl. az *Emlékezet, Vashámor*, W. G. *émlékkönyvébe*, *A hű lovak* című műveket 1840-ről 1839-re datálja, *Az anyátlan leánya* 1844-ről 1843-ra kerül át stb. De Tóth Dezső e téren könnyebb helyzetben volt: nagyjában egészében elfogadhatta az 1845—48. évi kiadás időrendjét, s az, hogy Vörösmarty ekkor már majdnem kivétel nélkül folyóiratokban is közölte alkotásait, szintén szilárd támpontot nyújtott. Így Tóth Dezső munkájának gerince, zöme a jegyzetekre, azon belül is az egye

verseknek a történeti összefolyamatba való elhelyezésére, az alkotó egyéniség és a kor bonyolult összefüggéseinek felderítésére terelődött át. Míg Horváth Károly az első két kötetben a személyes élet és a szövegek apró filológiai mozzanatainak, főképpen akéziratok alakulásának nyomozásában alkotott maradandót, addig Tóth a harmadik kötetben a versértelmezések kritikai átvilágításának, a *történeti-korrajzi-közéleti szálaknak*, a versek egykorú sajtóvisszhangjának — vagyis a művek és koreszmék egymásrahatásának, fejlődésláncolatának kimunkálásával ért el elismerésre készítő eredményeket. Jegyzeteiben elsősorban az egyes Vörösmarty-versekben kifejezett gondolatok eszmei talajának feltérképezése, az egykorú cikkekkel, tanulmányokkal való egybevetés, az elvi hatások számbavétele értékes. A művek geneziséit, forrásvidékét, egykorú visszhangjukat, fogadtatásukat, hatásukat — azt az *irodalmi-közéleti közeget* kívánja felderíteni, melybe az egyes versek beépültek: jegyzetei rendre irodalom és társadalom, mű és irodalmi élet dialektikus összefüggésrendszerét fürkészik. Nagymértékben kiaknázta a kor folyóiratait: az egykorú sajtóvisszhangok összegyűjtése kivált az olyan politikai verseknél becse, mint a *Liszt Ferenchez*, a *Főti dal*, *Az úri hölgyhöz*, a *Hymnus*, az *Országháza*, a *Harci dal*, *A vén cigány*. (Itt említjük meg, hogy ugyanez viszont a Laura-verseknél, az *Ábránd* és *A merengőhöz* esetében sajnálatosan elmaradt!) A *Liszt Ferenchez* című óda jegyzete egész kis tanulmánnyá szélesedett, az egykorú adatok ismertetése a sajnálatosan elmaradt szerves előadásává lényegült. Hasonlóképp imponálóan bővült a *Főti dal* jegyzete több mint egyéves értekezéssé.

A *Liszt Ferenchez* eddigi kommentárjai közül csak Szauder József finom megállapításai hiányoznak világ és nép, világ és magyarság fogalmainak összefüggéséről, az egyetemes haladó emberiséghez való hozzátartozás és hű magyarság egységéről (*A romantika útján*. Bp., 1961. 316—317.), s Tóth Dezső gondolatgazdag verselemzése (i. m. 334—338.), melyre csak utal, de elmulaszt ismeretn. Általában véve meglepő számunkra, hogy a jegyzetek sehol sem vesznek tudomást Szauder József *Vörösmarty pályája* címmel 1961-ben megjelent összefoglaló pályaképről. Így *Az élő szobor* című vers jegyzetében maga Tóth Dezső írja, hogy a kitérő költeményről az eddigi Vörösmarty-irodalomban milyen kevés szó esett. Annál furcsább, hogy Szauder tanulmányának idevonatkozó passzusát mellőzi. Idézzük: „... grandiózus monológ keretébe foglalja a zsarnokságból tehetetlenségre, élőhalott állapotra kényszerített lengyel nép panaszát. A dermedt moz-

dulatlanság és a kavargó indulatok s látomások ellentmondása rettenetes feszültséggel tölti el a verset.” (*A romantika útján*. Bp., 1961. 317.) S nem említi Kovács Endre monográfiájának idevágó részletét sem (*A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*. Bp., 1959. 389—393.). Szauder elemzése különben feltűnően hiányoznak a *Laurához*, *Ábránd*, *A merengőhöz* című Laura-verseknél is.

A *zalamegyeieknek* című vershez jól fel lehetett volna használni Barta István Csányi Lászlóról szóló kandidátusi disszertációjának sokrétű adalékait, a *Gondolatok a könyvtárban* elvi forrásai közt Mokcsay Haraszi Ágostonnak a költeménnyel mintegy egy időben megjelent könyvét (*Utazás Éjszak-Amerikában*. 1844.), s az Athenaeum egykorú cikk- és tanulmányanyagát. (Erre különben Baranyi Imre igen hasznos könyve nemrégiben hívta fel a kutatók figyelmét: *A fiatal Madách gondolatvilága*. Bp., 1963.) Az *Országháza* jegyzetéhez — Kossuth és Vörösmarty kapcsolataira — jó adalékokat nyújthatott volna Csabai Tibor posztumusz könyve (*Kossuth és az irodalom*. Bp., 1961., különösen 170—182.).

Adatbeli tévedés, pontatlanság Tóthnál valamivel többször fordul elő, mint a Horváth Károly szerkesztette kötetekben. Az évszámok nem mindig pontosak. Így Julia Pardoe nem 1806-ban, hanem 1812-ben született, hazánkra vonatkozó könyvének címét a jegyzet hibásan közli (III. k. 214.); a *Petike* című versről nem Erdélyi József, hanem Erdélyi János írt (227.); Bajza *Ellenőr*-ben nem Erdélyi József, hanem Erdélyi János verse jelent meg (525.); Megyeri Károly nem 1799-ben, hanem 1798-ban született (374.); Tóth Lőrinc nem Batthyány Kázmér jogtanácsosaként, hanem Batthyány Gusztáv ablegatus absentiumaként vett részt a diétán (383.); 1840—41-ben s 1843—45-ben nem volt országgyűlés Pozsonyban, helyesen: 1839—1840-ben, 1843—44-ben (uo.) stb.

*

Mindent egybevetve: a tévedések, hiányzó mozzanatok száma — a három kötet vasok tömbjéhez képest — teljességgel jelentéktelen. Az új Vörösmarty-kiadás az eddigi kiadásokat mind gondossággal, mind az ismeretanyag bőségében sokszorosan felülmúlja. Kisebb kifogásaink mit sem csökkentenek a sajtó alá rendezés és a jegyzetapparátus magas tudományos értékén: megbízhatóság, filológiai-történeti invenció, s főképp tárgyi felkészültség dolgában Horváth Károly és Tóth Dezső közös alkotása irodalomtörténetírásunk jelentős eredménye.

Fenyő István